

BOLOND

Van abban igazság, hogy a bolondot és a lángelmét néha csak keskeny határ választja el egymástól. Gyakran nehéz eldönteni, az átlagtól különböző magatartása miatt a vizsgált személy melyik csoportba tartozik. Albert Einstein például kisdíákként állítólag gyöngé fizikus volt és írás-, olvasásbeli nehézségekkel küzdött. Az elmélyült munka közben eléje tett nagy mennyiségű ételt az utolsó falatig elfogyasztotta, és utána nem tudta megmondani, mit evett. Az bizonyos, hogy mindig a közösség szociális és viselkedési normáitól alaposan eltérő ember "másságát" jutalmazták a pejoratív "bolond" jelzővel.

A velük való bánásmód koronként és kultúránként eltért. Egyes természeti népeknél, valamint korunk fölvilágosult, humánussal rendelkező társadalmában a bolondot fizikailag és lelkileg nem bántották, nem üldözték, sőt kiváltságok is megillették. Egyes észak-amerikai indián törzseknél a bolond szabadon járkálhatott a sátrak között. Senki sem üldözte, sőt bizonyos tisztelet övezte. Úgy vélték, hogy valamelyik nagyszellem szállta meg, azért olyan különös a viselkedése.

A középkorban - amikor a legtöbb európai országban számkivetésbe és többnyire kíméletlen bánásmódba részesült -, a király udvarában tartott udvari bolond az egyetlen személy volt, aki szabad véleménynyilvánítással bármit megmondhatott. Egy darabig büntetlenül éles nyelvvel kritizálhatta a királyt, az uralkodó családtagjait és udvarnépét; a nemeseket, főurakat, és tányérnyalóikat egyaránt, hiszen ő "csak egy bolond" volt. Személyét alaposan meg is különböztették a színes, csörgőkkel teli, a normális viselettől eltérő, nevetség tárgyát képező öltözkéivel, és a kezébe adott attribútumokkal, amelyek mind a bolondot csúfolták. Ezek a hagyományok messze visszanyúlnak az ókorba. Amikor Jézust elfogatása után megvesszőzték, és felöltöztették a "zsidók királyának": rongyos, piszkos palástot adtak rá, kezébe jogarként nádszálat nyomtak, fejére tövisből koronaként fonadékot helyeztek és meg is köpködték. Az emberi nyál ez esetben ürüléknek számít. A nyálürítés, amely egy másik társunk leköpésére szolgál, az egyik legrágárabb és legmegalázóbb becsmélés. A mondás máig megmaradt: "Krisztusból ne csinálj bolondot/bohócot".

Mint említettem, a bolondokat a középkorban kegyetlenül üldözték. Nem egyszer a leggonoszabb bűnözőkkel szemben foganatosított igazságszolgáltatás, mint elkülönítő terapia várt rájuk: zárka, kínzás, kivégzés. Orvosi kezelésük még a 19. században is kínzással főlt, ahogy folyó hideg víz alá állították, jeges kádba kényszerítették, megkötözték, verték őket. A kényszerzubony a 20. században éppen olyan embertelen eszköz volt, akár a feudalizmusban a kaloda, járom, bilincs vagy leláncolás.

A bolond lehet született elmegegye, akinek valamilyen családi terheltsége több nemzedéken keresztül öröklődik. Százezrelékes kis számban minden előzmény nélkül, és az elődei között kimutatható terheltség híján is születhet bolond. Van, akiből a nemi érés során, vagy később valami erős testi-lelki behatás alkalmával ütközik ki a hiba. Ismert a klimaxszal járó elmezavarodottság, amelynek jelentős része kitisztul, csak igen kis hányada állandósul.

Bármiként is alakuljon ki, a természet áldozata és tévedése, hogy létrehozta, mert eltér a faj eredeti tulajdonságait fenntartó és továbbfejlesztő egyedektől. Génjeiben esetleg ki is mutatható az öröklött, ritkábban a szerzett defektus. Ezeknek megfelelően, az ideg és elmebetegség lehet szerzett, de tartósan főnnálló, vagy múlékony állapot. Ritkán anyáknál is előfordul, amikor szűlnék, hogy a nagy fájdalom és testi megrázkódtatás, vérveszteség következtében az addig teljesen normálisan viselkedő nők agya időszakosan elborul, és cselekedetük a kised vagy önmaguk ellen fordul. Ködös tudatállapotban öngyilkosságot vagy újszülött-gyilkosságot követhetnek el.

A később jelentkező terheltséghez hozzájárulhatott a szervezet gyöngye ellenálló képessége, törékeny idegrendszere, lelkialkata, fizikuma, illetve a kíméletlen környezeti ártalom, amely fizikális és mentális sérülést egyaránt létrehozhatott. A nem várt, nagy megrázkódtatások úgynevezett idegösszeomlást, idegösszeroppanást idézhetnek elő. Ezek idült következménye az ideg- és elmegegyeség lehet; különösen akkor, ha nem idejében, vagy nem kellő szakszerűséggel kezelik; illetve amikor az ártalom továbbra is megismétlődik.

A bolondnak nagyon sok kifejezése, meghatározása van. Ezek egyik része az elmeállapotot, sok fajta idegrendszeri betegség összefoglaló kórtünetét tükrözi, másik része pedig jelzőként a gúny mértékét. A szavak jelentésének árnyaltsága azt is jelzi, hogy a bolondnak milyen

változatos megjelenési és viselkedési formája van. Hívják elmebetegnek, hülyének - ez utóbbi még a kiegészítés utáni orvosi szakszótárban is az elmebaj egyik diagnosztikus, általánosan használt kifejezése volt -, zavarodott-, máskor elborult elméjűnek, stb. A hétköznapi pejoratív szleng utolérhetetlen a divatnak megfelelő kifejezésekben: bugyuta, mákos agyú (értsd alatta: a kisgyerekkorban, az alvászavarban szenvedőnél, a vele megitatott ópium tartalmú mákgubófőzet hatására történt elbutulást), hibbant, flúgos, lökött, fejre esett, gügye, gyagya, akinél elmentek otthonról stb. Ezeket természetesen nemcsak az orvosilag elmebetegekre értik, de mindenkire rámondják, aki nem úgy viselkedett, ahogy azt elvárták volna.

A bolondnak már az arckifejezése, a mimikája, az érzelmi kitörései is eltérőek a megszokottól. Bamba arc, amelyik kifejezéstelen, kisimult, vagy éppen tele van ráncsal, és mögötte eltűnik az értelem. Csurog a nyála, a könnye, bög, ordít, oda nem való szavakat használ, szitkozódik, káromkodik; illetve éppen mély tompaságban van, nem köszön, nem felel, semmilyen kommunikálásra sem hajlandó, mint az autisták egy része. Máskor kényszer rángásai, tónusos, de össze nem hangolt mozgáskényszere van. Grimaszol, csúfolódik, kezével ízléstelen jeleket ad, össze-vissza mutogat. Változó érzelmi kitörései következtében átmenet nélkül hol sír, hol nevet. Merev lávaarca, üveges, réveteg, semmibe vesző, vagy villogó, haragos, fenyegető tekintete meghökkentő.

Hermann Imre leírta, hogy a lelki elszakadás következtében szenvedő elmebeteg gyakran szálanként kitépdesi a haját, szőrszárait, lerágja az ujjait, olykor megcsonkítja magát. (Hosszú magányba kényszerített, kis élettérbe zárt emlősök ugyanezt teszik!) Van köztük koprofág, aki ürülékeit eszi, keni, hajigálja. (Az ürülékkel való foglalatosság az állatoknál, különösen az emberszabású "unokatestvéreinknél" is gyakori jelenség.) Mások öngyilkossági kísérleteket eszelnek ki, vagy szökéseket kísérelnek meg. Megeszik a borotvapengét, a sodronyágy drótját hajlítgatva, darabokra törve lenyeldesik, de elrágna és bekebeleznek üveg poharat, vasdarabokat, minden ártalmas tárgyat, amihez csak hozzáférnek. Olykor sebészi úton kilónyi elakadt idegen anyagot, kócot, szöveget, drótdarabot távolítanak el az emésztőcsatornájukból.

Korábban azt mondták rájuk, hogy dühöngők, most finoman úgy nyilatkozunk, hogy nyugtalanok, de az eredmény azonos: képtelenek nyugodtan viselkedni. Hol a csendből váratlanul, hol eleve lármás viselkedésből durván kitörnek, mindenféle agressziót hajthatnak végre: ön- és közveszélyesek lehetnek.

A bájosan hülyék, mint a kezes bárány, olyan ártatlanok és szerethetők, akik egész nap ülnek és fejüket ingatják, vagy éppen finoman a falba, ágyvégébe verdesik. Babákkal játszanak, firkálnak, a földről tollat emelnek föl és elfújják, majd a levegőben kerengő pihéket figyelik, ujjukat szopják. A mániákus kényszerselekvők, mint a kleptomániások vagy mindent ellopnak, amit találnak, illetve elrejtethetnek, vagy ínyenc módjára válogatnak és csak bizonyos tárgyakat hajlandók gyűjteni. Ezek látszólag teljesen normálisan viselkednek, de például, amikor a vendéglőből vagy házi zsúrból hazaindulnak, ki kell a zsebükből szedni a tucatszerű kiskanalat, sószórót, a teríték, avagy a díszítés különféle elcsent kellékeit. Náluk ez a magatartásforma kettős irányultságú. Előbb a csenés kifinomult, más által észrevehetetlen ügyességében való örömszerzés érvényesül benne, majd a megszerzett tárgy leleményes elrejtése, sokszor olyan helyekre, amelyek épeszű embernek eszébe sem jutnának. Az elrejtésben Hermann ősi ösztönkésztetést lát.

A mániákus bolond állandóan gyűjt, egy bizonyos dolgot unásig hangoztat, egy-két értelmetlenül kiválasztott személyt igazságtalanul üldöz, ócsárol; vagy a hozzá való lelkes ragaszkodásával zaklat, hajszol és kényelmetlen helyzetbe sodor. Nárcisztikusan egész nap a tükör előtt áll, magát nézegeti, fodrászkodik, körmét reszeli. Állandó tisztasági mániájában szüntelen a vizes blokkok lakója, a mellékhelyiségekből képtelenség kivárni, vagy éjjel-nappal takarít. Különösen a porral van megverve. Minden kelmét naponta akár többször is kirázogat, a tárgyakat letörölgeti. Ha a lakás kicsi, még be sem fejezte a műveleteket, már előlről kezd, rángatja a porszívót, nedvesíti a törülköhát, sikál, fertőtlenítő- és ápolószerek után rohangál. Elsőnek próbálja ki a reklámokban megjelenő új háztartási szereket. Állandóan öltözködik és vetkőzik. Rendezkedik, pakol, átválogat. Sehol sem érzi jól magát, szüntelen hazatörekszik, hogy megszokott kulimunkájából egy percet se veszítsen.

A bolond lehet jóra való, mártír, rosszindulatú, gyűlölködő és alattomos. Jaj annak a közösségnek, ahol politikusként lép föl, és hol unos-untalan rábeszéléssel, hol erőszakkal, de mindenáron meg akarja váltani a világot; még úgy is, hogy nézetét gyakorta változtatja. Ezek a gyöngén fejlett személyiség jelei között is föllelhetők, mert a butaság és a gonoszság ikertestvérek! Szájából senkire, soha sem hallhatunk jót, mindenkre acsarkodik. Mindig csak az a helyénvaló, amit ő mond, ahogy ítélkezik és cselekszik. Személye a követendő példa, aki szüntelen az igazság útján jár. Mindenki más bolond, egyedül ő az okos. Hihetetlenül kifinomult az utánzóképesége és mások szerepébe való beleélése. A legtöbb hasonmás közülük kerül ki.

Olyan is akad köztük, aki nem szeret szerepet vállalni; elbújik, a felelősséget elkerüli, vagy ellenkezőleg: lehetetlen elhallgattatni. Minden társaságban központ akar lenni. Csak őt szabad hallgatni, különben megsértődik. Ha föláll a hordóra, onnan csupán halála, vagy egy jól irányzott rúgás segíti le. Közülük kerül ki a legtöbb politikus, aki előbb-utóbb megalomániássá, cezaromániássá, és ha hagyják: diktátorrá, majd hóhérrá válik. Mindegyik mániákusan hiszi tanainak megváltó jellegét, és aki általuk nem akar üdvözülni, a nagy Vezért alattvalóként kiszolgálni, az erkölcsi hullá, vagy halál fia.

A bolondnak az étkezési szokásai is eltérőek a többi emberétől. Alapvetően jellemző rá, hogy a mértéket nem ismeri. Ennek háromféle megjelenése van. Egyik az anorexi nervosa eset, az éhező típus, akit nem érdekel a hasa; a másik a bulémiás zabáló gép, aki bármikor bármit megeszik, csak sok legyen. Utóbbi szüntelen rágcsál, zsebében tartalékot tart, hogy bármilyen rendkívüli helyzet adódik, egy percig se nélkülözzön. A harmadik típusnak mindegy, hogy mikor és mit raknak elébe. Jámborul túri az éhezést, olykor eszébe sem jut, hogy már napja nem evett. Midőn elébe rakják a tálat, automatikusan addig eszik, amíg talál benne, akár az irigy kutya, amelyik a macskák elől mindent fölfal, csak hogy nekik semmi se jusson, még ha rögtön minden ki is jön belőle.

A bolond a hagyományos társadalmakban, különösen az agrárfalvakban jól megfér a többi emberrel. A néprajzkutatók szerint a közösségében mindenkinek, így a bolondnak is meg volt a maga helye. A falu bolondja végezte a legalantasabb munkákat, amelyeket más, jobb ízléssel rendelkező ember még kényszerrel sem végzett. Ezek között ősszel és tavasszal vezető helyen állt a megtelt potyogtatás árnyékszék tartalmának kihordása és szétterítése vagy elásása a szántóföldön; a dögök megnyúzása, elföldelése, sírásás, exhumálás, halottakkal, főleg bomló tetemekkel való foglalatosság stb.

Ha ezekre az egyébként nehéz, olykor még bizonyos szakértelmet is igénylő munkákra alkalmatlan volt, mint kisbojtár járt a kanász után, cipelte az iszákot, kishordót, csobolyót, tarisznyát, vagy húzta-vonta a taligát. Együgyűen szaladgált az állatok után és óbégatott rájuk, ha tilosba tévedtek. Gomblyukába tűzött cédulán, zsebébe dugott rovásfán hírt vitt a gazdának, ha dög ütött a falkába, vagy farkas rabolt a nyájból. Néha bika ereje volt, és a ridegek azért tartották, hogy a rablókat, haramiákat elriasszák vele. Amikor bekerült a faluba, fogadásokat téve rá, mutatványokra készítették. Fölhúzta a dombra a kővel telirakott szekeret, megállította a szélmalom kerekét, eke elé fogva szántani lehetett vele, és elhajlította a vastag kocsiráfot.

Különös figurák akadtak köztük. Volt, aki jelvényekkel rakta teli a gúnyáját, mások Napóleont játszottak. Valamennyi között Högyi úr volt a legkülönb, aki istennek képzelte magát. A Vásárhelyről Szentésre vezető úton, a derekegyházi határszélen vályogból többszintes "várat" épített magának, és amikor beindult a szövetkezeti tagtoborzás, hadat üzent a megalakult téesznek. A háborúra föl is készült. Éjszakánként árkot ásott a várfal körül. Bár gezemicéken élt és megvetette a húst, tartalék élelmiszerként a toronyba fölhozott egy ártatlan borjút, és a jámbor az ellátatlanságtól hétszámra ott bőgött, egy lőrésen át maga alatt látva a kíváncsú, zöld legelőt. Istenünk módszeresen kiverte fogait és lófogakból protézist barkácsolt magának. Lábbal hajtható faautót is eszkábált, amellyel bejárt a vásárhelyi torony alá ügyes-bajos dolgait intézni. Sok csodálója akadt, amikor ezzel a kőkori járgánnyal megállt a főtéren. Végül Szentestről kijött érte a mentő és mondták istenüknek, hogy elviszik a mennybe. Így is történt. Élete végéig a zárt elmeosztályon hirdette megváltó igéit.

A bolondokról könyvtárnyi, hatalmas mennyiségű szakirodalom, szépirodalom, és folklórként talán a legtöbb vicc született. Mondják, az is bolond, aki ennyit firkál róluk. De az is, aki elolvassa!

SZENTI TIBOR - SZÚCS LÁSZLÓ
RENDHAGYÓ
LEXIKON